

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

חמדת ימים HEMDAT YAMIM

פרשת השבוע לך לך תשפ"ד

רַעַב, עֲרֵב, עֲרֻכּוֹן, מִשְׁבֵּר וְשִׁבְרָה! וְיִהְיֶה רַעַב בְּאַרְצְךָ, לָמָּה?
הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

סוגיית ההשגחה והגמול, היא אחת הקשות והמסובכות ביותר בעולם המחשבה היהודי בכל הדורות. מצד אחד, השאלה 'למה' היא לגיטימית, ואולי אפילו הכרחית עבור כל יהודי מאמין. מצד שני, הנחת היסוד היא "אילו ידעתו הייתי" (ר"י אלבו, ספר העיקרים). כלומר, אנחנו קטנים מדי מכדי להבין את הדרך בה הקב"ה מנהיג את עולמו. המתח בין הרצון להבין, המבוסס על האמונה המוחלטת כי הבורא משגיח על בראיו, ובין ההבנה החזקה בחוסר היכולת להבינו, הוא חלק בלתי נפרד מחיינו כיהודים מאמינים. חיזוק לכך שהשאלה 'למה?' היא במקום, נובע מכך שהתורה, בפרשה השניה של קריאת שמע, הנאמרת פעמיים בכל יום, מלמדת אותנו: **וְהָיָה אִם שָׁמַעְתָּ אֶת קוֹל דְּבַר יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר אָמַרְתָּ לְעָמְךָ הַיּוֹם ... וְנָתַתִּי מִטֶּר אֲרֻצְכֶם בְּעֵתוֹ יוֹרֵה וּמְלָקוֹשׁ ... הַשְּׁמָרוֹ לְכֶם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסָרְתֶם ... וְחָרָה אֵף קִלְקֶל בְּכֶם וְעָצַר אֶת הַשָּׁמַיִם וְלֹא יִהְיֶה מִטֶּר" (דברים י"א יג - יז).**

אף על פי כן לא תמיד אנו רואים איך הדברים הללו עובדים בשטח. המסקנה היא שכאשר יש עצירת גשמים, וח"ו, רעב אנו חייבים לשאול את עצמנו למה? איך אנחנו יכולים לשפר את מעשינו (ולא לשאול, חלילה, מה לא בסדר אצל אחרים). מותר, ואפילו צריך, לשאול את השאלה, אע"פ שההתגלות תהיה תמיד בערפל כמאמר הכתוב: **"וַיִּטְטְשׁ שָׁמַיִם וַיִּרְדּוּ (הקב"ה מתגלה בעולם) וַיַּעֲרַף לַחַת רִגְלָיו (תמיד בהסתר)" (שמו"ב כ"ב י, תהלים י"ח י),** ויש סיכוי גדול שלא נבין למה. ניתן לכנות גם תופעה זו "עיקרון אי הוודאות".

בשנה שעברה עסקנו בשאלה מה פשר הרעב הנוכח בפרשתנו: **"וְיִהְיֶה רַעַב בְּאַרְצְךָ, וַיִּרְדּוּ אֲבָרֶם מִצְרַיִם" (י"ב, י).** השבוע נדון ב**רַעַב** במקום בו ברור מדוע הוא הופיע, אף על פי שהופעתו היא תגובה למעשה שנעשה, למעלה מעשר שנים קודם לכן. יהודה ואחיו מכרו את יוסף ש"הוֹרֵד מִצְרַיִם" (ל"ט א). התנהגותם של יהודה ואחיו פגעה (בפעם הראשונה בתולדות ישראל) בעיקרון של "מלמד שכל (בני) ישראל (=יעקב) **עֲרֵבִים** זה בזה!" (שבועות דף לט ע"א).

ערב' הוא אותו רצף אותיות כמו 'רעב', לכן מופיע מיד בפרשיה הסמוכה למכירת יוסף, העוסקת ביהודה, צירוף אותיות זה מספר פעמים: **"... וְתִמְצָא אֶת הַתֵּן עֲרֻכּוֹן עַד שְׁלֵחָה: וַיֹּאמֶר מַה הָעֲרֻכּוֹן אֲשֶׁר אָתָּן לָךְ ... לְקַחַת הָעֲרֻכּוֹן מִיַּד הָאִשָּׁה וְלֹא מִצָּאָה" (ל"ח פסוק יז - כ).** כדי לבדוק אם העימות עם תמר הביא את יהודה לחזרה בתשובה, מגיע ה**רעב**. נושא הרעב מאוד מודגש בפסוקים, ולאחר הופעתו בפתרון חלומותיו של פרעה, הוא מופיע בשטח:

"וַתַּחֲלִינָה שְׂבַע שָׁנֵי הָרַעַב לְבוֹא פֶּאֶשֶׁר אָמַר יוֹסֵף וְיִהְיֶה רַעַב בְּכָל הָאָרְצוֹת ... וְהָרַעַב כָּל אֲרֶץ מִצְרַיִם ... וְהָרַעַב הָיָה עַל כָּל פְּנֵי ... וַיַּחֲזֹק הָרַעַב בְּאַרְץ מִצְרַיִם: וְכָל הָאָרֶץ בָּאוּ מִצְרַיִם לְשִׁבֵּר אֶל יוֹסֵף כִּי חָזַק הָרַעַב בְּכָל הָאָרֶץ" (מ"א נד - נז). הביטוי שהתורה בוחרת כדי לסמן את הפתרון, הוא מאוד סמלי. לאחר מכירת יוסף והפגיעה האנושה בערבות ההדדית, משפחת יעקב הייתה במשבר חברתי חמור. יעקב, ברוח קדשו, הבין שהפתרון למשבר הוא **השבר** שיש במצרים בידי יוסף המשביר. וז"ל הכתוב:

"וַיֵּרָא יַעֲקֹב (באספקלריא של קדש - רש"י) כִּי יֵשׁ שִׁבְרָה בְּמִצְרַיִם ... וַיֹּאמֶר הִנֵּה שָׁמַעְתִּי כִּי יֵשׁ שִׁבְרָה בְּמִצְרַיִם רְדוּ שָׁמָּה וְשִׁבְרוּ לָנוּ מִשָּׁם וְנַחֲיָה וְלֹא נָמוּת: וַיִּרְדּוּ אַחֵי יוֹסֵף עִשְׂרָה לְשִׁבֵּר בְּרַם מִצְרַיִם: ... וַיָּבֹאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל לְשִׁבֵּר בְּתוֹךְ הַבָּאִים ... וַיִּוֹסֵף ... הוּא הַמְשַׁבֵּר לְכָל עַם הָאָרֶץ ..." (מ"ב א - ו).

השבר – הרעב מתוקן על ידי הערבות ההדדית: **"וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵל יִשְׂרָאֵל אֲבִיו שְׁלַחָה הַנֶּעַר אִתִּי ... אֲנֹכִי אֶעֱרָכְנוּ מִיַּד תִּבְקָשׁנוּ" (מ"ב א - ו).** וביתר שאת, בנאומו של יהודה לפני יוסף: **"כִּי עֲבָדְךָ עֲרֵב אֶת הַנֶּעַר מֵעַם אֲבִי ... כִּי אִיךָ אֶעֱלֶה אֶל אֲבִי וְהַנֶּעַר אֵינְנוּ אִתִּי פֶן אֲרָאָה בְּרַע אֲשֶׁר יַמְצָא אֶת אֲבִי" (מ"ד לב - לד).** הערבות ההדדית של יהודה הצילה את בני ישראל מהרעב ומן המשבר החברתי.

נתפלל להצלחת חיילי צה"ל, להחזרת כל החטופים, לרפואת כל הפצועים, לחזרת כל תושבי הצפון והעוטף בבטחה לבתיהם, ולתיקון השבר החברתי באמצעות הגברת הערבות ההדדית הנפלאה של כל חלקי החברה הישראלית, בע"ה גם אחרי המלחמה.
באחדותנו ננצח!

(לשיעורי הרב יוסף כרמל ביוטיוב)

לע"י הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

לְעִילּוֹי זְשֵׁמַת

<p>הרב ישראל רוזן י"ג בחשוון תשע"ח</p> <p>מרת לאה מאיר כ"ז בניסן תשפ"ב</p> <p>בלהה בת ישראל מרמורש ז"ל א' מנחם אב תשפ"א</p> <p>חיים לייב בן מיכאל קרייסל ב' בשבט</p> <p>לע"י יחזקאל וגבי חנה צדיק ע"ה י"א באייר תשע"ו / י"ט בתשרי תשפ"א</p>	<p>הרב יהושע רוזן ט"ו באדר א' תשפ"ב</p> <p>מר יצחק טרשנסקי כ"ח באדר תשפ"א</p> <p>הרב שלמה מרזל י' באייר תשע"א</p> <p>הרב ראובן וחיה לאה אברמן ט' בתשרי תשע"ו / כ' בתשרי תשפ"ב</p> <p>ר' שמואל וגב' רבקה ברנדמן ט"ז בסבט תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א</p>	<p>מר משה וסרצוג כ' בתשרי תשפ"א</p> <p>מר זליג וגב' שרה ונגרובסקי כ"ה בסבט תשפ"ב / י' בתמוז תשע"ד</p> <p>הרב שמואל כהן שבט תשפ"א</p> <p>ר' אברהם ומרת גיטה קליין י"ח באייר / ד' באב</p> <p>גב' מירה קושיצקי נלב"ע כ"ב בסיון תשפ"ג</p>	<p>פרופ' ישראל אהרוני י"ד בכסלו תשפ"ג</p> <p>מר זליג וגב' שרה ברכפלד (שרה - ט"ז בסבט תש"ף)</p> <p>ר' מאיר וגב' שרה ברכפלד (שרה - ט"ז בסבט תש"ף)</p> <p>ר' אליהו כרמל וגב' מלכה טויעב כרמל ח' באייר תשע"ו / י"א במנחם-אב תשס"ט</p> <p>גב' גיולי קושיצקי י"ט באדר ב' תשפ"ב</p>	<p>הרב ד"ר ג'רי האכבוים י"ח באדר ב' תשפ"ב</p> <p>מר שמואל וגב' אסתר שמש י"ז בסיון / כ' באב</p> <p>הרב אשר וגב' סוזן וסרטייל ט"ז בכסלו / אלול תש"ף</p>
---	--	---	--	---

חֲמַדַּת הַשַּׁבָּת

הרב בצלאל דניאל – ראש תוכנית "מורנו" מבית 'ארץ חמדה'

האם יש להתחמק מחילול שבת כאשר מתמודדים עם פיקוח נפש

בעזרת ה', עמנו עסוק בהצלתו מיד צר. אנו ממשיכים לעסוק בענייני פיקוח נפש.

מעשה שהיה בירושלים שנפל כבל חשמל בשכונה חרדית. רוב הבניינים היו מחוברים לגנטוריס, כך שנפילת הכבל לא השפיעה על הבתים הפרטיים. אך עלתה שאלה: לכאורה מסוכן לאפשר לכבל חשמלי להתנדנד בחופשיות באמצע הרחוב. שאלו האנשים את הגרש"ז אורבך מה לעשות. הרי אין ספק שאם יפנו לחברת החשמל, הם יחללו שבת בכדי לתקן את המפגע. מצד שני, מדובר בסכנת נפשות ממש.

הגרש"ז הורה שלא יהססו, אלא ימהרו להתקשר לחברת החשמל בכדי שיטפלו במפגע. באותו אזור חי פוסק ירושלמי חשוב, הרב ישעיהו דבורקס (המפורסם יותר בכך שערך את הסידור הגדול 'מנחת ירושלים', שמעבר להיותו סידור תפילה דגוש ומלא בתורה והלכה). הרב דבורקס אמר שלדעתו הגרש"ז טעה בזה. היו יכולים להעמיד שני שומרים שיוודאו שאיש לא יתקרב, וכך למנוע את חילול השבת. הוא תמה מה ראה הגרש"ז להתקשר לחברת החשמל ולגרום לחילול שבת כאשר היו פתרונות אחרים שלא היו גורמים לחילול שבת. ניתן לדון בדברי הגרש"ז כשאלה של יעילות: האם באמת אפשר לסמוך על שומרים שישמרו מכל סכנה כראוי, או שמא עדיין יש לחוש שמישהו ייפגע. אך סביר שלא זה מישור הדיון. הרי אין זה סביר שהרב דבורקס היה מציע אפשרויות חלופיות אם עדיין היה חשש כלשהו לחיי אדם. על כרחנו שמחלוקתם בשאלה עקרונית יותר. הגרש"ז מסביר את עמדתו יותר לעומק בירחון "מוריה" (שנה שלישית, סיוון-תמוז תשל"א). דבריו ממשיכים את מה שלמדנו בשבוע שעבר, אך הוא מוסיף זווית נוספת.

מספר סוגיות עוסקות בשאלה כיצד להכריע ומה נכון לעשות כאשר ישנה התנגשות בין ציוויים שונים של התורה. ישנו כלל שעשה דוחה לא תעשה. במציאות נתונה בה התורה דורשת ממני להתייחס לאותו המצב בשתי דרכים הפוכות: הדרך לקיים את המצווה בהכרח תהיה באופן העובר גם על איסור. לדוגמא, אם יש לי בגד עם ארבע כנפות העשוי מפשתן, ויש לי פתילי צמר לתלות בו. קשירתם היא קיום מצוות ציצית, אך גם שעטנז. כמובן שישנם בגדים רבים בעולם בעלי ארבע כנפות שאינם שעטנז עם צמר, אך ישנם בגדים מסוימים שכן. הגמרא בתחילת מסכת יבמות עוסקת בשאלה מהם הקריטריונים לכך שהמצווה תדחה את האיסור.

ייבום זו דוגמא מעניינת. ייבום הוא מצב בו אדם נדרש לשאת את אשת אחיו, דבר שלכאורה אסור מן התורה. המשנה בתחילת מסכת יבמות מביאה מצבים מורכבים יותר: מה הדין אם אישה זו, אשת אחיו, היא גם קרובת משפחה של היבם הפוטנציאלי? לדוגמא: שני אחים נשאו שתי אחיות, ואחד האחים מת. כעת אשת אחיו עומדת לייבום. אך היא גם אחות אשתו, ולא רק אשת אחיו. המשנה דנה במצבים הללו בנפרד מהמצב הבסיסי, של נשיאת אשת אחיו. הגמרא מבררת אם במקרה זה היה נכון לומר שהמצווה תדחה את העבירה.

מדוע זהו ברור נפרד? לכאורה כל ייבום זו מצווה (ייבום) שיש בה גם עבירה (נשיאת אשת אח)!

נראה שיש הבדל בין שני אלה. ייבום בהגדרתו זו דרישה של התורה לשאת את אשת אחיו במצב מסוים. כלומר, באותו המצב אשת האח מפסיקה להיות אסורה לו. במצב המסוים הזה הוא מצווה דווקא לשאת את אשת אחיו, מפני שהיא אשת אחיו. זה שונה מאשת אח שבמקרה היא גם אחות אשתו.

מסביר הגרש"ז: הדיון על כך שעשה דוחה לא תעשה עוסק במצוות שקרה מקרה והמצווה והעבירה נזדמנו לפונדק אחד. במקרה האדם צריך לבחור אם לקיים את המצווה, חרף העבירה, או שעליו לבחור להימנע מהאיסור, למרות שלא תהיה לו אפשרות לקיים את המצווה. אבל המקרה של ייבום הוא שונה: שם ישנה הגדרה כללית של התורה: אשת אחיו אסורה לך, וכאשר אחיך נפטר ל"ע ללא בנים, מוטלת עליך מצווה לשאת אותה. אין כאן עשה ולא תעשה. יש כאן רק את הציווי של התורה. האיסור אינו קיים במקרה זה כלל, מפני שהוא חלק מהגדרת מצוות הייבום.

הגרש"ז מוכיח מהראשונים דבר דומה ביחס לטומאת כהן למת מצווה. אפשר לומר שלכהן אסור להיטמא למת, אך כאשר מוטל לפניו מת מצווה, חובת קבורת המת גוברת על האיסור. אך הגרש"ז אומר לא כך. הוא אומר שאיסור טומאת הכהנים כוללת מראש גם את החובה להיטמא להם במצבים מסוימים. מכיוון שהתורה אינה אוסרת את טומאת הכהנים ללא מודעות לצורך בקבורה, מראש כאשר התורה אסרה את טומאת הכהנים היא התייחסה לכך שעל הכהנים גם להיטמא למת כאשר מדובר בקרוביהם או מת מצווה.

הגרש"ז מציג נפקא מינה: לפי ראשונים רבים לא מוטל על הכהן לשכור אחרים שיקברו את מת המצווה, גם אם הוא יכול לעשות כך. מדוע? מפני שכעת הכהן מצווה לקבור את המת. אילו היה כאן איסור, הכהן היה צריך לחפש כיצד להימנע מן האיסור. אך מכיוון שחובת הקבורה היא המצווה המוטלת על הכהן כעת, ובהגדרה איסור הטומאה כולל קביעה לגבי מצבים בהם על הכהן להיטמא, איננו בעולם של עשה דוחה לא תעשה, אלא זו חלק מהגדרת מצוות הכהן: להיטמא למת מצווה. הגרש"ז אומר שאותו הדבר נכון על פיקוח נפש בשבת. מדוע? מפני שבעולם בו אנו חיים, לא יתכן שכל עם ישראל ישמור את השבת. בהכרח נאלץ להפעיל צבא משטרה ובתי חולים. הקב"ה יודע שחילול השבת בכדי למנוע פיקוח נפש הוא הכרח המציאות, ולא יתכן אחרת. לכן היחס לפיקוח נפש בשבת אינו כאיסור שאנו מחפשים להימנע ממנו, ולצערנו איננו תמיד מצליחים. להיפך: אם הקב"ה ברא את המערכת באופן כזה שבהכרח נאלץ לחלל שבת בכדי למנוע פיקוח נפש, הרי שבהכרח דחה את השבת מפניה. כמו שבייבום ובמת מצווה אין עניין לחפש דרך להימנע מקיום המצווה המוטלת עלינו, כך לעניין פיקוח נפש, כאשר המצווה החשובה של הצלת נפשות מוטלת עלינו, איננו מחפשים דרכים להימנע ממצווה זו, אלא עלינו להשקיע ולהזדרז במצווה החשובה הזאת.

(לא נעמיק בכך כאן, אך חשוב לציין שהגרש"ז מוסיף לדברים נדבך נוסף: חז"ל מתירים לעבור על איסור דרבנן כאשר ישנו קוץ ברשות הרבים. כלומר, יש הבדל בין היחס של מפגע המאיים על ציבור ומפגע המאיים על אדם יחיד. פסקנו בדומה לכך [בתשובת](#) [במראה הבזק](#)).

[ארץ חמדה – קישור לשיעורי "מורנו" ביוטיוב](#)

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

אֶרֶץ אֶגְדָּה

הרב מרדכי הוכמן

הרמב"ם – ודין "הקדיחה תבשילו"

נאמר בתורה (דברים כד, א-ג): "כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבִעֲלָהּ וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו כִּי מִצָּא בָּהּ עֲרוּת דָּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתוֹת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ וְיִצְאָהּ מִבֵּיתוֹ וְהִלְכָה וְהִיָּתָה לְאִישׁ אַחֵר: וְשָׂנְאָה הָאִישׁ הָאֶחָד וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתוֹת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ...". והמשנה המסיימת את מסכת גיטין (דף ז, א) דנה בעניין הגירושין:

"בית שמאי אומרים: לא יגרש אדם את אשתו אלא אם כן מצא בה דבר ערוה, שנאמר: 'כִּי מִצָּא בָּהּ עֲרוּת דָּבָר' (דברים כד, א); ובית הלל אומרים: אפילו הקדיחה תבשילו, שנאמר: 'כִּי מִצָּא בָּהּ עֲרוּת דָּבָר'; ר' עקיבא אומר: אפי' מצא אחרת נאה הימנה, שנאמר: 'וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו'."

בפרושו למשנה פסק הרמב"ם כבית הלל וכתב:

"בית שמאי נסמכין במלה 'ערוה', ובית הלל באמרו 'דבר'. ודברי ר' עקיבא דחויים, לפי שאם מצא נאה ממנה ישאנה עליה ולא יגרש את זו בעוד שלא חטאה שום חטא והיא מתאימה לדעותיו. והלכה כבית הלל."

מדברי הרמב"ם עולה שלדעת בית הלל אם חטאה האשה "שום חטא" כלפי בעלה הוא רשאי לגרשה, ואפילו מדובר בחטא פעוט כגון שהיא התרשלה ו"הקדיחה תבשילו". והרמב"ם מוסיף לנו שדעת רבי עקיבא שאם מצא אשה נאה יותר מאשתו, יכול הוא לגרש את אשתו הראשונה, אינה מתיישבת על ההגיון, שהרי היא לא חטאה שום חטא כנגדו, והיא מתאימה לדעותיו, ואם היא מסכימה להישאר נשואה עמו גם כשישא אשה אחרת מדוע הוא יגרש אותה. ותמוה מדוע הוצרך הרמב"ם להוסיף ולומר שדברי רבי עקיבא דחויים מן הסברה. והרי פסיקת הרמב"ם שם מתאימה לכללי הפסיקה, שהרי ידוע שהלכה כרבי עקיבא רק כשהוא חולק על יחיד ולא כשהוא חולק על רבים, וידוע שהלכה כבית הלל ולא כבית שמאי. ומדוע ראה הרמב"ם צורך להוסיף שדברי רבי עקיבא אינם מתיישבים על ההגיון.

הירושלמי מסייע לרמב"ם בדחיית דברי רבי עקיבא

שיטת הרמב"ם שדברי רבי עקיבא אינם מסתברים מסתייעת מן הירושלמי. הירושלמי מביא, שהזקנים הראשונים דרשו מן הכתוב 'וְהַדָּוָה בְּנִדְוָה' שהנידה צריכה להיראות 'דחוייה' ('בְּנִדְוָה') ולכן היא צריכה שלא להתאפר עד שתטבול ותהיה טהורה לבעלה, ואילו רבי עקיבא חלק עליהם ואמר שהוראה שכזו עלולה לגרום שהאשה תיראה מכוערת והבעל עלול לגרשה. והירושלמי מסיים שדעת הזקנים הראשונים מתאימה לדעת בית שמאי שהבעל רשאי לגרש את אשתו רק אם מצא בא חטא של 'ערוה', ואילו דעת רבי עקיבא מתאימה לדעת בית הלל. וכוונת הירושלמי שרבי עקיבא חושש שאם לא תתאפר ותתקשט האשה בימי נידותה תחלש אהבתו של הבעל אליה, והוא עלול שלא להעלים עין אם היא תפשע כלפיו, והוא יבוא לגרשה. כאמור במשלי (י, ב): "שָׂנְאָה תְּעוֹרֵר מִדְּנִים וְעַל כָּל פְּשָׁעִים תִּכְסֶּה אֶהְבֶּה".

ובחידושי הרשב"א תמה שמתבקש היה שהירושלמי יאמר שדברי רבי עקיבא מתאימים לשיטתו שמותר לאדם לגרש את אשתו אם מצא אחרת נאה הימנה, ולא מצא הרשב"א הסבר לדברי הירושלמי. קושיית הרשב"א היא בעצם סיוע לשיטת הרמב"ם. הרמב"ם הבין שברור היה לירושלמי שרבי עקיבא עצמו פוסק כבית הלל, שהרי דברי רבי עקיבא (כפשוטם) דחויים מצד ההגיון. וכאשר טרח הרמב"ם להוסיף בפרושו למשנה שדברי רבי עקיבא דחויים מצד ההגיון, הוא ממשיד את שיטת הירושלמי ומרמז לנו שמשנה זו שנראית כדנה בענייני הלכה בלבד משלבת בה גם רובד רוחני, וכדלקמן.

האשה השניה של אדם מישראל

כאשר אנו רואים דברים תמוהים בדברי חז"ל זו דרך שלהם לרמוז שלנושא ההלכתי שעליו הם דנים יש גם משמעות סמלית, ואם נייחס את הדברים התמוהים אל המשמעות הסמלית תסור התמיהה. בספר קהלת (ט, ט) נאמר: "רָאָה חַיִּים עִם אִשָּׁה אֲשֶׁר אֶהְבֶּת...". הכתוב מזכיר "חיים" ומזכיר "אשה". חז"ל למדו משם שקיימת חובה על האב ללמד את בנו גם אומנות שתפרנס ותחיה אותו (קידושין דף ל, ב):

"רָאָה חַיִּים עִם אִשָּׁה אֲשֶׁר אֶהְבֶּת. אם 'אשה' (שמוזכרת בכתוב) ממש היא – כשם שחייב (האב) להשיאו אשה, כך חייב ללמדו אומנות ('חיים'). אם 'אשה' שמוזכרת בכתוב אינה כפשוטו, אלא תורה היא – כשם שחייב ללמדו תורה, כך חייב ללמדו אומנות."

מדברי חז"ל שם עולה שיש לאדם שתי נשים, האחת היא אשתו הרגילה, והשניה היא 'אשה סמלית' שהיא ה'תורה'. דברי חז"ל אלו יכולים להסביר את דברי רבי עקיבא, והם גם מאירים באור חדש מאמר חז"ל תמוה בענין עֲכָסָה אשתו של עתניאל, וכדלקמן.

עֲכָסָה

בספר יהושע מסופר על כבוש העיר דביר על ידי עתניאל (יהושע טו, יג-יז):

"וּלְכָלֵב בֶּן יְפִנֵּה נָתַן חֶלֶק בְּתוֹךְ בְּנֵי יְהוּדָה אֵל פִּי ד' לַיהוֹשֻׁעַ אֶת קְרִית אַרְבַּע אַבִּי הָעֵנָק הִיא חֲבֻרוֹן: וַיִּדְרֹשׁ מִשָּׁם כָּלֵב אֶת שְׁלוֹשָׁה בְּנֵי הָעֵנָק אֶת שִׁשִּׁי וְאֶת אַחִימֵן וְאֶת תְּלָמִי יְלִידֵי הָעֵנָק: וַיַּעַל מִשָּׁם אֶל יִשְׁבִּי דָבָר וְשָׁם דָּבָר לְפָנָיו קְרִית סֶפֶר: וַיֹּאמֶר כָּלֵב אֲשֶׁר יָפָה אֶת קְרִית סֶפֶר וּלְכָדָה וְנָתַתִּי לּוֹ אֶת עֲכָסָה בְּתִי לְאִשָּׁה: וַיִּלְכְּדָה עֲתַנְיָאֵל בֶּן קִנְזוֹ אֶחָיו כָּלֵב וַיִּתֵּן לּוֹ אֶת עֲכָסָה בְּתוֹ לְאִשָּׁה:"

לפי פשוטה של הפרשיה כוחו של עתניאל היה בגבורתו הגשמית, והוא לכד את העיר 'קְרִית סֶפֶר' בגבורתו הגשמית. אולם לפי מסורת חז"ל כוחו של עתניאל היה בגבורתו התורנית, כמבואר במסכת תמורה (דף טז, א):

"אלף ושבע מאות קלין וחמורין, וגזירות שוות, ודקדוקי סופרים נשתכחו בימי אבלו של משה. אמר רבי אבהו: אעפ"כ החזירן עתניאל בן קנז מתוך פלפולו, שנאמר 'וַיִּלְכְּדָה עֲתַנְיָאֵל בֶּן קִנְזוֹ אֶחָיו כָּלֵב הַקִּטָּן מִמֶּנּוּ וַיִּתֵּן לּוֹ אֶת עֲכָסָה בְּתוֹ לְאִשָּׁה'. ולמה נקרא שמה עֲכָסָה – שכל הרואה אותה כועס על אשתו."

דברי חז"ל על עֶקֶסָה - "שכל הרואה אותה כועס על אשתו" – לא יתכנו כפשוטם. וכי מה חטאה אישה שלא נולדה יפה כמו עֶקֶסָה? ומדוע בעלה כועס עליה?! כוונת חז"ל לרמוז, שמי שכועס על עֶקֶסָה - כועס בעצם על עצמו. התורה נמשלה ל'אשה' וספור מסירת עֶקֶסָה לאישה לעתניאל כורך שני ספורים יחדיו. ספור מסירת עֶקֶסָה בתו הגשמית של פֶּלֶב לאשה לעתניאל, וספור מסירת 'תורתו' של פֶּלֶב ('בתו הרוחנית') לאשה סמלית לעתניאל. הדרשה מרמזת שכוחו של עתניאל בן קנו היה בעמל התורה, והוא כבש את 'יקרית ספר' הרוחנית, ולפיכך בחר בו פֶּלֶב לקבל גם את תורתו שקשורה לשם עֶקֶסָה. ומעתה, מובן מדוע כל הרואה אותה כועס על 'אשתו'. לאחר שלומדי התורה מתבוננים בתורתו של עתניאל – ב'עֶקֶסָה', הם כועסים על עצמם מדוע עמלם התורני לא הניב להם תורה ('אשה') כה יפה.

כאשר נתקל אדם תוך כדי לימוד התורה בקושיה והוא מתרץ אותה, תירוץ זה הוא חלקו של האדם בתורה, והוא נחשב ל'אשתו הרוחנית'. אולם פעמים שגם חבירו נתקל בקושיה זו, ותירוץ תירוץ אחר, והתרוץ השני נחשב ל'אשתו הרוחנית' של החבר. ואם שמע אדם את התירוץ של חבירו, ותירוץ זה נאה בעיניו יותר מאשר התירוץ שהוא תירוץ מתחילה, הוא רשאי 'לגרש' את התירוץ הראשון שלו, וילשאת לאשה את התירוץ של חבירו, שהיא 'אשה סמלית' זו נאה יותר בעיניו. ופשוט היה לירושלמי, שדברי רבי עקיבא שאדם רשאי לגרש את אשתו אם מצא אחרת נאה הימנה, מתייחסים ל'אשה הרוחנית' של האדם שהיא חלקו בתורה. אך בענין אשתו הרגילה של אדם פוסק רבי עקיבא הלכה כבית הלל. ובענין שיטת בית הלל נרחיב לקמן.

פסיקת הרמב"ם ב'יד החזקה'

וז"ל הרמב"ם בהלכות גירושין (י, כא):

"לא ישא אדם אשה ודעתו לגרשה, ולא תהיה יושבת תחתיו ומשמשתו ודעתו לגרשה. ולא יגרש אדם אשתו ראשונה אלא אם כן מצא בה ערות דבר שנאמר 'כי מצא בה ערות דבר', ואין ראוי לו למהר לשלח אשתו ראשונה, אבל שנייה אם שנאה ישלחנה."

דרכו של הרמב"ם לרמוז למקורות הפסיקה שלו, ולכאורה אם פסק הרמב"ם כבית הלל צריך היה לצטט את לשון בית הלל במשנה ולומר "אפילו הקדיחה תבשילו", ואם לא עשה כך נראה לכאורה שפסק שלא כבית הלל. וכבר הקשו במעשה רקח (שם) ובבית שמואל ובבית מאיר (אבן העזר קיט, ג) שהרמב"ם מצטט את לשון התורה בלא תוספת ביאור, ופשוט לשון התורה משמעה כבית שמאי, ונדחקו שם בהסבר שיטת הרמב"ם. ובכל אופן הם לא ביארו מדוע השמיט הרמב"ם את לשון בית הלל ולא הזכירה כלל בהלכותיו.

ונראה שביד החזקה הכריע הרמב"ם שלמסקנת התלמוד הבבלי בית הלל סבורים הלכה-למעשה שלא ראוי שאדם יגרש את אשתו אם הקדיחה את תבשילו, וכפי שיתבאר לקמן.

שיטת הברייתות שבבבלי במשמעות 'ערות דבר'

בירושלמי מובאת ברייתא שבית שמאי למדו מהמילים "ערות דבר" שהתורה מדברת בשני מקרי גרושין, מקרה אחד שבו נאסרה האשה על הבעל באיסור 'ערות' משום ששני עדים העידו שזינתה, ומקרה נוסף שהאשה נוהגת שלא בצניעות והיא "יוצאה וראשה פרוע, צדדיה פרומין וזרועותיה חלוצות", ואותו מכנה התורה 'ערות דבר'. ומשמע בירושלמי שבית הלל חולקים ולמדו מלשון 'ערות דבר'. לרבות מקרים נוספים, ומטעם זה מתירים בית הלל לאשה להתאפר בימי נידותה, כדי שהבעל יאהב אותה וימחל לה אם הכעיסה אותו.

אולם מפשטות הברייתא שמובאת בתחילת סוגיית הבבלי בית הלל הם אלו שלמדו מלשון "ערות דבר" לרבות מקרים חמורים וכגון שהאשה נוהגת שלא בצניעות. וז"ל (גיטין דף צ, א):

"גמ'. תניא, אמרו בית הלל לבית שמאי: והלא כבר נאמר 'דבר'! אמרו להם ב"ש: והלא כבר נאמר 'ערות'! אמרו להם ב"ה: אם נאמר 'ערות' ולא נאמר 'דבר', הייתי אומר משום 'ערות' תצא, משום 'דבר' לא תצא, לכך נאמר 'דבר'; ואילו נאמר 'דבר' ולא נאמר 'ערות', הייתי אומר משום 'דבר' תנשא לאחר, ומשום 'ערות' לא תנשא לאחר, לכך נאמר 'ערות'..."

לפי הברייתא שבבבלי בית שמאי סבורים שהתורה מתייחסת רק למקרה שהאשה זינתה (איסור 'ערות') בפני שני עדים ('דבר') ולכן היא אסורה על בעלה והוא חייב לגרשה. ואילו לדעת בית הלל התורה מתייחסת גם למקרה שכזה ('ערות') וגם למקרה קל יותר שמוגדר 'דבר'. והתורה התייחסה לשני המקרים כדי להשמיע שהאשה 'תצא' הן במקרה של 'ערוה' והן במקרה של 'דבר'. ומפשטות הברייתא משמע שכשם שבמקרה של זנות ממש ('ערות') רצון התורה שהאשה 'תצא' כך במקרה הקל יותר שמוגדר 'דבר' רצון התורה שהאשה 'תצא'. והרי לא יתכן שהתורה רוצה שהאשה 'תצא' מבעלה אם היא רק הקדיחה את תבשילו, ולכן מתבקש שבית הלל סבורים ש'דבר' משמעותו שהאשה נוהגת שלא בצניעות, ורצון התורה שגם במקרה זה האשה 'תצא' מבעלה. וכבר הרגיש הריטב"א שפשטות הברייתא הזו חולקת על המשנה, ולפיה בית הלל מתירים לגרש גם כשהאשה רק הקדיחה את התבשיל. ולכן דחק הריטב"א וכתב בהסבר הברייתא: "שאפילו משום 'דבר' רשאי להוציאה". והיינו ש'תצא' שבמקרה של 'ערוה' הוא אמנם 'רצון התורה', אך 'תצא' שבמקרה של 'דבר' הוא רק 'רשות מהתורה'. אך זהו דוחק גדול שאינו מתאים לפשטות הברייתא.

מסורת נוספת שחולקת על המשנה היא הברייתא שמופיעה בהמשך סוגיית הבבלי, וז"ל:

"תניא, היה רבי מאיר אומר: כשם שהדעות במאכל, כך דעות בנשים; יש לך אדם שזבוב נופל לתוך כוסו וזורקו ואינו שותהו, וזו היא מדת פפוס בן יהודה, שהיה נועל בפני אשתו ויוצא. ויש לך אדם שזבוב נופל לתוך כוסו וזורקו ושותהו, וזו היא מדת כל אדם, שמדברת עם אחיה וקרוביה ומניחה. ויש לך אדם שזבוב נופל לתוך תמחו מוצצו ואוכלו, זו היא מדת אדם רע, שרואה את אשתו יוצאה וראשה פרוע, וטוה בשוק, ופרומה משני צדדיה, ורוחצת עם בני אדם... זו מצוה מן התורה לגרשה, שנאמר: 'כי מצא בה ערות דבר' וגו' וְשָׁלַחָהּ מִבֵּיתוֹ... וְהִלְכָה וְהִיָּתָה לְאִישׁ אֲחֵר'. הכתוב קראו 'אחר', לומר, שאין זה בן זוגו לראשון, זה הוציא רְשָׁעָה מִבֵּיתוֹ וזה הכניס רְשָׁעָה לְתוֹךְ בֵּיתוֹ. זכה שני – שלחה, שנאמר: 'וְשָׁנְאָה הָאִישׁ הָאֲחֵרוֹן וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתָת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשָׁלַחָהּ מִבֵּיתוֹ'..."

לשיטת רבי מאיר הכתוב 'כי מצא בה ערות דבר' מתייחס למקרה חמור וכגון שהאשה מתנהגת שלא בצניעות. כאמור, לפי הירושלמי זו שיטת בית שמאי, ואילו לשיטת בית הלל הכתוב מתייחס למקרים אחרים. ויש לתמוה האם אמר רבי מאיר את

דבריו לפי שיטת בית שמאי. ומתבקש שרבי מאיר סבור שלשית בית הלל הכתוב 'פי מְצָא בָּהּ עֲרֹת דְּבָרֵי מַתִּיחַס לְמִי שְׂמַתְנַהֲגַת שְׁלֵא בְּצַנְעוֹת, וְכַפִּי שְׁעֵלָה גַם מִפְּשֻׁטוֹת הַבְּרִייתָא הַרְאִשׁוֹנָה שֶׁהוֹבָאָה שֵׁם בְּסוּגִיית הַבְּבֵלִי. וּמִתְבַּקֵּשׁ שְׁלֹדַעַת רַבִּי מֵאִיר מוֹדִים בֵּית שְׂמַאי לְבֵית הַלֵּל, וְלֹא נִחְלְקוּ בַּדָּבָר.

נמצאנו למדים שכבר מתחילה הביא התלמוד הבבלי שתי ברייתות שחולקות על פשטות דברי בית הלל שבמשנתנו. ולפי שתי הברייתות האלו בית הלל סבורים ש'עֲרֹת דְּבָרֵי אֵין פִּירוּשׁוֹ שׁוֹם חֲטָא' ובכלל זה 'הַקְּדִיחָה תְּבַשִּׁילוּ', אלא פירושו הוא 'הַתְּנַהֲגוּת לֹא צְנוּעָה'.

ואמנם סוגיית הבבלי ממשיכה ודנה בענין זה, ופסיקת הרמב"ם במשמעות 'עֲרֹת דְּבָרֵי הוֹשַׁפְעָה מִהַמְּשַׁךְ הַסּוּגִיָּה, וְכַפִּי שִׁיתְבָּאָר לְקַמּוֹן.

כִּי שְׁנָא שְׁלַח

וז"ל סיום סוגיית הבבלי:

"כִּי שְׁנָא שְׁלַח" – ר' יהודה אומר: אם שנאתה שלח, ר' יוחנן אומר: שנאו המשלח. ולא פליגי: הא בזוג ראשון (אשת נעורים, רש"י), הא בזוג שני; דאמר ר' אלעזר: כל המגרש אשתו ראשונה – אפילו מזבח מוריד עליו דמעות, שנאמר: וְזֹאת שְׁנֵית תַּעֲשׂוּ בְּפֹת דְּמַעָּה אֶת מִזְבַּח ד' בְּכִי וְאַנְקָה..."

מתחילה כשכתב הרמב"ם את פרושו למשנה, הניח הרמב"ם שהאמורא רב יהודה שפסק: "אם שנאתה שלח", מתייחס לכל מקרה שבו 'שונא' הבעל את אשתו, ואפילו זו סיבה זניחה כגון שהקדיחה את תבשילו. והניח אז הרמב"ם, שדברי התלמוד שמוסכם על הכל שאם מדובר בזוג ראשון אזי 'שנא המשלח' – דברים אלו אינם אלא 'ענין סגולי' וימילי דחסידותא. וידוע שיש 'ימילי דחסידותא' שהרמב"ם אינו מביא בפסקיו, וכגון ההנהגה שלא ללכת ארבע אמות בגילוי הראש (ראו לחם יהודה הלכות תפילה ונשיאת כפים ה,ה). ולכן פסק אז הרמב"ם בפרושו למשנה שהלכה כבית הלל שבמשנתנו, ולא הזכיר שום הגבלה. אולם במסקנתו כשכתב את היד החזקה הכריע הרמב"ם שהפרשנות של רב יהודה ורבי יוחנן לכתוב 'כִּי שְׁנָא שְׁלַח' אינה 'ענין סגולי', אלא אדרבא מדובר בענין של 'דרך ארץ' ו'ישרות' ו'אנושיות' (ולפעמים משתמשים בביטוי ביידיש "מענטשלך קייט") שקדמו לתורה.

חֲבֵרְתָךְ וְאַשְׁתְּ בְּרִיתְךָ

כדי להעמיק בהבנת הענין צריך להעמיק ולהתבונן בנבואת מלאכי (ב, יג-טז):

"וְזֹאת שְׁנֵית תַּעֲשׂוּ בְּפֹת דְּמַעָּה אֶת מִזְבַּח ד' בְּכִי וְאַנְקָה מֵאֵין עוֹד פְּנוֹת אֶל הַמִּנְחָה וְלִקְחַת רְצוֹן מִיְדָכֶם: וְאַמְרַתֶּם עַל מֶה עַל כִּי ד' הָעִיד בִּינְךָ וּבֵין אִשְׁתְּ נְעוּרֶיךָ אֲשֶׁר אָתָּה בְּגִדְתָּהּ בָּהּ וְהִיא חֲבֵרְתָךְ וְאַשְׁתְּ בְּרִיתְךָ: וְלֹא אֶחָד עָשָׂה וְשֹׁאֵר רוּחַ לֹא וְמָה הָאֶחָד מִבְּקִשׁ יָרַע אֱלֹהִים וְנִשְׁמַרְתֶּם בְּרוּחְכֶם וּבְאִשְׁתְּ נְעוּרֶיךָ אֵל יִבְגַּד: כִּי שְׁנָא שְׁלַח אָמַר ד' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל וְכִסָּה חֶמֶס עַל לְבוּשׁוֹ אָמַר ד' צְבָאוֹת וְנִשְׁמַרְתֶּם בְּרוּחְכֶם וְלֹא תִבְגְּדוּ: ס"

הנביא מגדיר את 'אִשְׁתְּ נְעוּרֶיךָ' בתור 'חֲבֵרְתָךְ וְאַשְׁתְּ בְּרִיתְךָ', משום שכאשר איש ואשה החליטו להתחתן, הם בעצם חברים שכורתים בינם 'ברית', ובלשון ימינו 'הסכם'. הסכם זה אינו נאמר במפורש אך הוא מתבקש מעצמו. משמעות ה'ברית' היא שהם יודעים מראש שעלולים להתגלע ביניהם חילוקי דעות וכעסים, אך הם ימשיכו לחיות כזוג וינסו לפעול להשכנת שלום בינם. אמנם גם כשנכרתה ברית ('הסכם') מקובל שבמקרה של 'הפרה יסודית' של ההסכם רשאי הצד השני לבטל את ההסכם בלא להתין ולנסות למצוא פתרון לבעיה. השכל האנושי מגדיר 'הפרה יסודית' כפי שבחרו בני אדם לנסח זאת בחוק, וכדלקמן: "הפרה יסודית - הפרה שאדם סביר לא היה חותם על החוזה אילו היה יודע מראש שתתקיים ואילו היה יודע מראש את תוצאותיה".

כלומר, 'הפרה יסודית' אינה תלויה בהחלטה אישית של אחד הצדדים אלא היא תלויה בהגדרה של 'אדם סביר' שהוא אדם ממוצע. ולפיכך, רק אם 'אדם סביר' מגדיר פעולה או התנהגות מסוימת של האשה בתור 'הפרה יסודית' רשאי הבעל 'לשנוא' את אשתו ולשלח בגט בלא לתת לה הזדמנות לתיקון.

לשון הנביא "כִּי שְׁנָא שְׁלַח" מרמזת ללשון הכתוב בגירושין השניים של האשה: "וְשִׁנְאַתָּה הָאִישׁ הָאֲחֵרוֹן וְכָתַב לָהּ סִפְרֵי בְּרִיתָתָּ וְנִתְּן בְּיָדָהּ וְשִׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ...". אך הגירושין השניים משחזרים את מה שארע במקרה הראשון "כִּי מְצָא בָּהּ עֲרֹת דְּבָרֵי וְכָתַב לָהּ סִפְרֵי בְּרִיתָתָּ וְנִתְּן בְּיָדָהּ וְשִׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ". כלומר, 'עֲרֹת דְּבָרֵי' היא מה ש'אדם סביר' מגדיר כ'הפרה יסודית' של הסכם הנישואין, ובה 'אדם סביר' מגיע למצב של 'שנאה' והוא מגרש את אשתו.

אולם הנביא מגביל במקצת את ההיתר הזה ואומר "וְנִשְׁמַרְתֶּם בְּרוּחְכֶם וְלֹא תִבְגְּדוּ", וענין זה מבואר בכתוב הקודם שם "וְנִשְׁמַרְתֶּם בְּרוּחְכֶם וּבְאִשְׁתְּ נְעוּרֶיךָ אֵל יִבְגַּד". כלומר, גם במקרה של 'הפרה יסודית' של הסכם הנישואין, אין למהר ולגרש את האשה אם זו "אִשְׁתְּ נְעוּרֶיךָ". ומשום ש'אדם סביר' נוהג ב'אורך-רוח' אפילו במקרה של 'הפרה יסודית' ('עֲרֹת דְּבָרֵי') אם מדובר באשתו הראשונה ('אשת נעוריו'). ואם הוא לא נשמר ברוחו והיה 'קצר רוח' וגירש אותה מיד לאחר 'הפרה יסודית', הנביא מגדיר אותו כ'בוגד' באשתו. ולמקרה שכזה התייחס ר' יוחנן כשאמר: "שנאו המשלח" והיינו שהוא נחשב ל'בוגד'.

ונראה שדוגמא ל'הפרה יסודית' מובאת בויקרא רבה (וילנא לד, יד). שם מסופר שלר' יוסי הגלילי היתה 'אשה רעה' שהיתה נוהגת לבזות אותו בפני תלמידיו, ותלמידיו תמהו מדוע הוא אינו מגרש אותה, והוא השיב להם שכתובתה מרובה והוא אינו יכול לגרשה. ומסופר שם בהמשך שלאחר זמן הציע רבי אלעזר בן עזריה לר' יוסי לשלם את הכתובה של אותה אשה ור' יוסי גירשה. ויש ללמוד משם, שאם האשה מבזה את בעלה ברבים כגון בפני תלמידיו, נחשב הדבר ל'הפרה יסודית', ואם הבעל נוהג ב'אורך רוח' וה'הפרה היסודית' נמשכת זמן רב, רשאי הוא לגרשה.

כשכתב הרמב"ם את היד החזקה הוא הכריע כהבנה זו בדברי הנביא, וכפי שנדייק בלשונו לקמן.

לֹא יִשָּׂא אָדָם אִשָּׁה וְדַעְתּוֹ לְגִרְשָׁה

נשוב ונתבונן בלשון הרמב"ם (הלכות גירושין י, כא) שכבר הובאה לעיל, וז"ל:

"לֹא יִשָּׂא אָדָם אִשָּׁה וְדַעְתּוֹ לְגִרְשָׁה, וְלֹא תִהְיֶה יוֹשֶׁבֶת תַּחְתּוֹ וּמִשְׁמַשְׁתּוֹ וְדַעְתּוֹ לְגִרְשָׁה, וְלֹא יִגְרֹשׁ אָדָם אִשְׁתּוֹ רְאִשׁוֹנָה אֲלֵא אִם כֵּן מְצָא בָּהּ עֲרֹת דְּבָרֵי שֶׁנֶּאֱמַר 'כִּי מְצָא בָּהּ עֲרֹת דְּבָרֵי', וְאֵין רְאוּי לּוֹ לְמַהֵר לְשַׁלַּח אִשְׁתּוֹ רְאִשׁוֹנָה, אֲבָל שְׁנִיָּה אִם שְׁנָאָה יִשְׁלַחנָה."

הרמב"ם הביא את רצון התורה בענין הגירושין לאחר שהקדים והביא באותה ההלכה שאסור לאדם לשאת אשה אם דעתו לגרשה, וכן שאסור לאדם לשמש עם אשתו אם דעתו לגרשה. ואמנם במקום אחר כתב הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה כא, כח) "ואם הודיעה בתחלה שהוא נושא אותה לימים מותר". כלומר, האיסור לשמש עם אשה כשדעתו לגרשה, אינו איסור גמור, אלא הוא אסור משום שאין זו התנהגות 'אנושית' אלא רמאות. ולפיכך צריך להבין שגם המשך ההלכה לגבי רצון התורה בענין הגירושין הוא מה שמצופה מהתנהגות אנושית של אדם 'סביר'.

פרשנות זו של הרמב"ם מבוססת על שיטת הרי"ף. הרי"ף הביא את דברי האמוראים המתייחסים לנבואת מלאכי, ומייד אחר כך כתב הרי"ף: "וגרסינן ב' החולץ' תניא ר' אליעזר בן יעקב אומר לא ישא אדם אשה ודעתו לגרשה שנאמר אל תחרוש על רעך וגו'". והיינו שהדין ש"לא ישא אדם אשה ודעתו לגרשה" שהוא דין של ישרות ואנושיות בסיסים הוא הבסיס לשיטת האמוראים בהבנת נבואת מלאכי. ובעקבות הרי"ף, איחד הרמב"ם בהלכה אחת את הדין ש"לא ישא אדם אשה ודעתו לגרשה" ואת הדין שלא ימהר לגרש את אשתו הראשונה גם במקרה של 'ערות דבר'. כדי לגלות לנו שהמשותף לכלל הדינים האלו שהם דינים של ישרות ואנושיות בסיסיים.

הנביא מלאכי התייחס ל'אשת נעורים', ויש להסיק מכך שאשה מצפה מהבעל לגלות 'אורך רוח' גם במקרים של 'הפרה יסודית', רק אם היא אשתו הראשונה. אולם אם מדובר בזוג שני, הרי שנישואיו הראשונים של הבעל לא ארכו, בין מסיבות התלויות בו ובין מסיבות שאינן תלויות בו, והנישואין השניים מהווים מבחינתו נסיון חוזר לראות האם הוא ואשתו החדשה מסתדרים ביחד. וכיוון שגם האשה השנייה יודעת שמדובר בנסיון חוזר, לפיכך אין זו 'בגידה' אלא התנהגות אנושית סבירה אם הבעל ימהר לגרשה במקרה של 'ערות דבר' (הפרה יסודית). וכך פוסק הרמב"ם "ואין ראוי לו למהר לשלח אשתו ראשונה, אבל שנייה אם שנאה ישלחנה".

וכיוון שהרמב"ם פסק ש'ערות דבר' היא 'הפרה יסודית' - ושלא כשיטת הברייתא של רבי מאיר ש'ערות דבר' משמעותה 'התנהגות שאינה צנועה' - לפיכך הוא הביא את דין אשה שאינה צנועה בהלכה נפרדת וכתב שהמקור לכך הוא כתוב אחר: "אשה רעה בדעותיה ושאינה צנועה כבנות ישראל הכשרות מצוה לגרשה שני (משלי כב, י) 'גֵרֶשׁ לְךָ וַיֵּצֵא מְדוּן'..."

האשה השלישית – הקדיחה תבשילו

כאמור לעיל, הרמב"ם פסק כשיטת רב יהודה ורבי יוחנן ש'ערות דבר' היא דבר ש'אדם סביר' מחשיב כהפרה יסודית של הסכם הנישואין (הבלתי כתוב) שבין הבעל לאשה. לפי הבנה זו וודאי שתמוהה שיטת בית הלל שאדם רשאי לגרש את אשתו אם היא הקדיחה את תבשילו. והרי אדם סביר לא היה מגרש את אשתו גם היא הקדיחה כבר כמה פעמים את תבשילו, ואילו מלשון בית הלל משמע שאם היא הקדיחה את תבשילו ואפילו רק פעם אחת כבר רשאי הוא לגרשה. ואכן הרמב"ם השמיט לשון זו של בית הלל ולא הזכירה כלל בהלכותיו.

וצריך להבין כיצד הבינו רב יהודה ורבי יוחנן (והרי"ף והרמב"ם) את דברי בית הלל שבמשנה.

אמנם כבר התבאר לעיל שהרמב"ם גילה בפרושו למשנה, שדברי רבי עקיבא אינם הגיוניים, ובכך רמז לנו הרמב"ם שאנו צריכים להבין שדבריו נאמרו במשמעות סמלית. וכבר התבאר לעיל שדברי רבי עקיבא כוונתו ל'תורה' שהאדם לומד שאף היא נחשבת ל'אשתו הסמלית'. ומעתה מתבקש שרב יהודה ורבי יוחנן הבינו שחלק נוסף במשנה הוא לפי 'תורתו' של רבי עקיבא, ושיטת בית הלל שהזכרה שם כוונתה היתה ל'אשה סמלית' נוספת בשיטת רבי עקיבא שהיא ה'אומנות' שממנה מתפרנס האדם. והרי כבר אמר קהלת (ו, ז) "כֹּל עֵמֶל הָאָדָם לְפִיאוֹ", ואם רואה אדם שה'אומנות' שאותה הוא אוהב, כבר אינה מועילה ל'פיהו' ואינה מפרנסת אותו כראוי, ובאופן סמלי היא 'הקדיחה את תבשילו', הוא רשאי לגרש אותה באופן מיידי, ולעשות הסבה מקצועית ל'אומנות אחרת'.

ואכן, מדרשי חז"ל רבים מרמזים שרבי עקיבא מתייחס לאומנות כמו לאשה סמלית נוספת. כגון מדרש אגדה (בבב, ויקרא כא) שמספר שרבי עקיבא 'מות' בבית האסורים, ורבי יהושע הגרסי ואליהו הנביא הוציאוהו משם וקברו אותו במערה בקיסרי ומסופר:

"... כיון שהגיעו לאפריון של קיסר ירדו שלשה מדרגות, ועלו שלשה מדרגות ומצאו מערה שהיה בה מטה וכסא ומנורה, נתנוהו על המטה והיו יוצאין, נשא ר' יהושע את עיניו וראה מטה 'אחרת נאה הימנה', באו לצאת ולא היה ר' יהושע מבקש לצאת, אמר לו רבי לא אצא מכאן עד שתודיעני למי זאת המטה, אמר לו ל'אשתו של טיטוס [טורנוסרופוס] הרשע, על כל הטובה שעשתה עם ר' עקיבא כשהיה חבוש בבית האסורים"

וקשה, היתכן שיש בקבר רבי עקיבא מיטה ל'אשתו של טורנוסרופוס הרשע', ואין שם מיטה ל'רחל' אשתו הידועה שמסרה עצמה על לימוד התורה של בעלה. אלא שהאגדה מרמזת לנו שאם נעמיק היטב נבין שמדובר ב'אשה סמלית'. 'רחל' מסמלת את השקפת מי שאין לו אלא תורה. אך אם מתבוננים היטב מבינים שגם בתוך 'העמל הגשמי' מסתתרת 'תורה', ומי שעוסק בעמל הגשמי עוסק ב'תורה' שחבויה שם.

רבי עקיבא היה סבור מתחילה, שהמלאכה הגשמית נועדה לגויים שנציגם הוא טורנוסרופוס הרשע, ו'המלאכה' היא 'אשתו הסמלית' של טורנוסרופוס הרשע. אך בסופו של דבר רבי עקיבא קיבל את דעת החולקים עליו, וסבורים שכל עוד נשמתו של האדם 'אסורה' בתוך 'בית האסורים' שהיא הגוף הגשמי נאלץ האדם להתפרנס ממלאכה גשמית. ורבי עקיבא עצמו הלך והתפרנס ממסחר במקום מרכזי בשוק של קיסרי. משמעות הדבר היא שרבי עקיבא 'התחתן' עם ה'אומנות' הזו, והיינו שהוא התחתן עם 'אשתו' של טורנוסרופוס הרשע. זו משמעות ה'טובה' שהיא עשתה עם רבי עקיבא ב'בית האסורים', וזו משמעות מה שמסופר במסכת נדרים (דף נ, ב) על העושר שהכניסה 'אשתו של טורנוסרופוס' לרבי עקיבא. וזו המשמעות של מה שמסופר במסכת עבודה זרה (דף כ, א) שרבי עקיבא בכה על יופיה "דהאי שופרא בלי עפרא!", והכוונה שהוא בכה על יופי ניצוצות התורה הגנוזים בתוך העמל הגשמי.

ובכל אופן המטה הנוספת בקברו של רבי עקיבא מתוארת בתור 'אחרת נאה הימנה'. לשון זו לקוחה ממשנתנו בה אמר רבי עקיבא שאם אדם מצא אשה 'אחרת נאה הימנה' הוא רשאי לגרש את אשתו ולשאת את השנייה. והאגדה מקצינה ומרמזת שכך הדבר גם ביחס לאשה הסמלית הנוספת שהיא ה'אומנות'. והיינו, שפעמים שה'מיטה' של ניצוצות התורה הגנוזים ב'אומנות' נאים יותר מה'מיטה' של רבי עקיבא שמסמלת כאן את ה'תורה הגלויה'.

לשון הרמב"ם בהלכותיו

גרסת המשנה ברי"ף (בדפוס וילנא וכן בכתבי היד) היא כגרסת המשנה בכתב יד קאופמן, וז"ל:
 "בית שמאי אומרים לא יגרש אדם את אשתו אלא אם כן מצא בה ערות דבר שנאמר 'כי מצא בה ערות דבר', ובית הלל אומרים אפי' הקדיחה תבשילו שנאמר 'כי מצא בה ערות דבר'. ר"ע אומר..."
 בגרסה זו בית שמאי אינם מצריכים 'דבר ערוה' כגרסתנו במשנה. לפי גרסה זו, בית שמאי הם בשיטת האמוראים בסיום סוגיית הבבלי, שפשטות 'ערות דבר' היא 'הפרה יסודית' של הסכם הנישואין, ואילו בית הלל מוציאים את משמעות 'ערות דבר' מפשטה, והם דורשים מצמד המילים 'ערות דבר' שהכוונה אפילו ל'דבר' פעוט שאדם סביר אינו מתייחס אליו.
 כאשר הרמב"ם הביא בהלכותיו את לשון בית שמאי במשנה כפי שהיא בגרסת הרי"ף, והשמיט את לשון בית הלל שהוא רשאי לגרשה אפילו הקדיחה את תבשילו, הוא גילה לנו שלא נחלקו בית הלל ובית שמאי להלכה, ובית הלל מודים לבית שמאי, ודברי בית הלל נאמרו במשמעות סמלית בלבד. וכשם שדברי רבי עקיבא צריכים להתבאר במשמעות סמלית, כך צריכים להתבאר גם דברי בית הלל, ובית הלל התייחסו ל'אומנות' שהיא 'אשה סמלית' נוספת.

הלכה כמותן - מפני שנחין ועלובין היו

הסבר זה בדעת בית הלל משתלב היטב גם בנאמר על בית הלל (עירובין דף יג, ב): "מפני מה זכו בית הלל לקבוע הלכה כמותן - מפני שנחין ועלובין היו". והרי לא מסתבר שבית הלל שמחנכים את האדם להיות 'נוח' ושלא לכעוס, יאמרו לאדם שכועס על אשתו שהקדיחה את תבשילו שהוא רשאי לגרשה. והרי כל דיין או 'מורה הוראה' שהיה נשאל על כך היה מורה לאדם שיעבוד על מידת הכעס שלו, וירגיל את עצמו להיות 'נוח' לבריות ו'נוח' לאשתו, ולא יגרש אותה משום שהקדיחה את תבשילו. ונמצא שפסיקת הרמב"ם בהבנת שיטת האמוראים בסיום סוגיית הבבלי מתבקשת גם מצד ההיגיון.

מעתה, מסתבר שכך יש לבאר גם את כוונת הירושלמי, שאמר שדברי רבי עקיבא שהתיר לאשה נדה להתאפר הם בשיטת בית הלל. כזכור, לשיטת הירושלמי ולפי גרסתם במשנה בית שמאי התירו לבעל לגרש את אשתו רק אם היא נאסרה עליו משום שזינתה. ואלו בית הלל חלקו עליהם והתירו לגרש במקרים נוספים. וגם הירושלמי סבור שלבית הלל הלכה-למעשה הבעל רשאי לגרש את אשתו רק במקרה של 'הפרה יסודית' (= 'ערות דבר').

¹ כך הגירסה באוצר המדרשים (אייזנשטיין, עשרה הרוגי מלכות, עמוד 447)

לע"נ אמו"ר רחל בת ר' בנימין בונים ע"ה

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

מתפללים לרפואתם השלימה, בתוך שאר חולי עם ישראל, של:		
חנה בת אוריה	ניר רפאל בן רחל ברכה	טל שאול בן יפה
נטע בת מלכה	פנינה ציפורה בת מרים	ר' יצחק בן בריינדל גיטה
רבקה בת שרה בלה	הילה צפנת בת שרה טובה	חוה ראנלה בת פיילא
ירחמיאל בן זלאתה רבקה	הילל בן תמר שפרה	משה בן רחל
חיים מרדכי פרץ בן אסתר מילכה	אריה יצחק בן גאולה מרים	עובדיה בן אסתר מלכה
אורי לאה בת חיה תמימה	ז'קלין בת רינה	יוסף בן אורית
מאירה בת אסתר	מיכאל אלכסנדר אברהם בן שרה מלכה	ניר יצחק רפאל בן יפה

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן, יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה"
 הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח וביורר מקיפים במקורות. בין הנושאים הנדונים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרית, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישי, זכויות אזרח ועוד ועוד.
 זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.

לרכישה

חדש - "צפנת ישעיהו" מאת הרב יוסף כרמל
 הנביא ישעיהו פעל באחת מהתקופות הסוערות והדרמטיות ביותר בחיי האומה הישראלית, תקופה של ציפייה למשיח שנשברה ברעש אדמה נורא, וחוללה גם מהפך רוחני ופוליטי. האור בקצה המנהרה הפציע שוב רק בימיו של חזקיהו. צפנת ישעיהו: מעוזיה עד אחז מפגיש אותנו עם שלושה מלכים שעמדו בצומת היסטורי זה בתולדות עמנו: עזיהו, המלך שדרש את האלוהים אך לקה בצרעת בעקבות חטאו; יותם, המלך הצדיק ביותר בתולדות עמנו; ואחז, המלך אשר הכיר בקב"ה אבל לא האמין בהשגחתו.
 בביאורו לנבואות ישעיהו, נצמד הרב כרמל, לדברי חכמינו וגדולי הראשונים, ומציע דרך מרתקת לימוד תנ"ך בעקבות חז"ל. קריאה זו מבהירה את התכנית האלוהית ומבררת סוגיות עקרוניות באמונה. צפנת ישעיהו מגלה לקורא את משמעות הנבואות לדורו של הנביא ואת הרלוונטיות שלהן לדורנו.

לרכישה

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ג)

Caracas, Venezuela

קראקאס, ונצואלה
סיון תשנ"ג

ברכת שהחיינו על המילה, בחו"ל

שאלה

אדם ממוצא אשכנזי בקהילה, בזמן ברית המילה של בנו, האם צריך לברך ברכת שהחיינו או לא, בהתחשב שהמילה נערכת בחו"ל?

תשובה

למעשה האשכנזים מברכים ברכת שהחיינו בברית-המילה רק בארץ-ישראל¹, ואלו בחוץ לארץ נהגו שלא לברך² אף בילד הראשון³.

¹ "אוצר הברית" (למוהל הרב יוסף דוד ויסברג) ח"א פרק ג' סי' טו סעיף כא.
² רמ"א יו"ד סי' רסה, ז.
³ כעדות הש"ך שם סי"ק יז.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

גם אני מאשר:
הרב שאול ישראלי

ארץ חמדה – קישור לשו"ת במראה הבזק באתר

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

לעיין שלמה דוד בן זלמן ושרה אבנית ז"ל נלביע סיון תשע"ט	לעיין רבי יעקב ז"ל בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג	לעיין גב' לוריין הופמן ז"ל	לעיין חיים משה בן קוקה יהודית כהן ז"ל נלביע ז' בתשרי תשע"ה	לעיין סוזי בת עליזה כהן ז"ל נלביע כ"ד בחשוון תשע"ח
לעיין הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד				